

değer üzerine dr. İbrahim Kalın'la söyleşi

Dr. İbrahim Kalın
Holy Cross Üniversitesi'nde Öğretim
Üyesi. Seta Vakfı Başkanı. İslam
felsefesi ve İslam-Batı ilişkileri
konularında çok sayıda yayını
bulunuyor.

eskiyeni: Bugün insani değerler konusunda
E bir gerileme ve sığlaşma görüyoruz. Geç-
mişte insani değerlere nasıl bakılıyordu?

İbrahim Kalın: Anlamlı ve insanî bir toplum,
ancak belli değerler üzerinde yükseldiği za-
man mümkün olabilir. Tersinden baktığımız-
da toplumsal çözülme dediğimiz şey hep de-
ğerler düzeyinde yaşanan çözülme sonucun-
da ortaya çıkmıştır. Açık seçik gibi görünen
bu doğruyu bugün yeniden hatırlamak gereki-
yor. Çünkü moderniteyle beraber insanlık ye-
ni bir istikamet kazandı. Değer merkezli bir
evren ve insan anlayışından değerler yerine
koyabileceğimiz başka unsurların kabul edil-
diği bir dünya görüşüne geçtik. Eskiden mut-
lu olmanın yolu ahlakî olarak iyi ve doğru olmaktan
geçiyordu. Yani ahlakî anlamda iyi ve doğru
olmak mutluluğun birinci şartı idi. Bugün
mutlu olmak için iyi ve doğru olmak gerekmi-

yor. Mutluluğu bu kavramlardan bağımsız bir şekilde tanımlayabiliyoruz. Modern düşünce ve yaşam biçimi bize bu anlayışı sunuyor.

Değer düşüncesinin nihai amacı insanın nasıl mutlu olacağını ortaya koymaktır ve bu klasik düşüncede üzerinde ısrarla durulan bir konudur. Eflatun'dan Farabî'ye Gazali'den İbn Haldun'a kadar bütün büyük düşünce mekteplerinde "İnsanı mutlu kılan şey nedir?" sorusu sorulmuştur. Bu soruya felsefî ve siyasî anlamda farklı cevaplar verilmiştir. Felsefî cevap, mutluluğun ancak geçici olmayan bir ilkeye, bir temele dayanılarak elde edilebileceği fikridir. Bu anlamda maddi hazlar, his ve zevkler mutluluğun önündeki engellerdir; çünkü bunlar geçicidir. Bunlar sürekli tüketilen şeylerdir ve paylaştıkça azalan şeylerdir. Hâlbuki o ilke ya da ilkeler bütünü sürekli değişen bir şey değildir. Dahası bunlar paylaştıkça azalmazlar. Yani paylaştıkça azalma-

yan bilakis artan bir ilkeler bütünü bize daimi mutluluk getirebilir. İbn Arabî'nin verdiği meşhur örnek ilimdir. İlim paylaşıldıkça azalan değil artan bir şeydir Allah'ın bereketi paylaşıldıkça artan bir şeydir. Bu düşünceyi Kierkegaard modern dönemde maddi olmayan her şeye uyarlayacaktır. Yani maddi olan şeyler paylaşıldıkça azalan şeylerdir. Dolayısıyla çatışma zemini yaratan, buna imkân sağlayan şeylerdir çünkü maddi kaynaklar sınırlıdır. Ama maddi olmayan şeyler, manevi dediğimiz sevgi, hoşgörü, cömertlik gibi temel değerler paylaştıkça artan ve zenginleşen şeylerdir.

Farabî'nin *Tahsilu's-saade ve Medinetu'l-fazila*'da anlattığı mutluluk kavramı budur. Farabî'ye göre filozoftan başlamak üzere sıradan insana kadar bütün bir toplumun yani erdemli insanlar topluluğunun böyle bir ilkeye dayanması gerekir. Yine bununla irtibatlı ola-

Klasik düşünceye karşı da sürekli yabancılaşıyoruz; çünkü sordukları sorular farklı. Bu sorulara ve onların cevaplarına yabancı olduğumuz için o söyleme ve o söylemi taşıyan metinlere nüfuz edemiyoruz.

rak Farabi güç (ya da güç istemi) ile ilke arasında, ilkeye, yani değerlere öncelik veren bir ilişki kurmaya çalışır. İktidarın ilkeye tabi olduğu bir siyasi yapı, aynı zamanda değerler üzerine inşa edilmiş bir toplumsal yapıdır.

Bu felsefî olarak mutluluk sorusuna verilen cevaptı. Siyasi olarak verilen cevaba baktığımızda, bireysel anlamda rasyonel ve mutlu bir yaşamın ancak bütün toplum tarafından paylaşılan ortak değerler sayesinde mümkün olduğu fikrinin öne çıktığını görüyoruz. Yani toplum istediği yere gitsin ama ben bireysel olarak şu ilke ve değerlere bağlı kalayım düşüncesi bir kere realist olmayan bir düşüncedir. Liberalizmin çözüm üretmediği yerlerden biri de burası. Çünkü liberalizm dünyada herkesin liberal olduğu (veya olacağı) ve dolayısıyla liberal ilkelere bağlı olarak hareket edeceği varsayımından hareket ediyor.

eskiyeni: Peki geçmişteki bu yaklaşım geçmişte mi kaldı? İnsan geçmişte olduğundan farklı mı artık. Geçmişte insanlığın sorduğu soruları sormaktan vazgeçebilir miyiz?

İbrahim Kalın: Klasik düşüncenin cevaplamaya çalıştığı hangi ilkelere dayanarak insanlar mutlu olabilirler sorusu geçerliliğini bugün de muhafaza eden bir sorudur. Bu soruya modern dönemde farklı cevaplar verdik, veriyoruz. Dolayısıyla burada Eflatun'dan gelen bir şeyi hatırlamakta fayda var. Eflatun diyor ki insanlık tarihinin en önemli soruları değişmez; bunların cevapları değişir. Örneğin "iyi nedir" sorusu insanlık tarihinin bilinen bütün dönemlerinde sorulmuş bir sorudur. Çin'de,

kadim Mısır'da, Yunan'da her yerde sorulmuştur. Bunun cevapları değişiklikler arz edebilir. Fakat Eflatun bir adım daha atar ve der ki aslında bu hayati soruların cevapları da değişmez.

Bugün biz sadece cevapların değil, soruların da değiştiği, değişebileceği varsayımından hareket ediyoruz. Bu yüzden değer dediğimiz o anlamlılık bütününü bir yere oturtamıyoruz. Klasik düşünceye karşı da sürekli yabancılaşıyoruz; çünkü sordukları sorular farklı. Bu sorulara ve onların cevaplarına yabancı olduğumuz için o söyleme ve o söylemi taşıyan metinlere nüfuz edemiyoruz. Bu, bir takım linguistik ve teknik dil kabiliyetlerinden yoksun olduğumuz için yaşadığımız bir sıkıntı değil. Tam tersine o kavramsal dünyaya nüfuz edemediğimiz için yaşadığımız bir sıkıntı; çünkü aynı metni tercümeden okuyorsunuz yine anlamıyorsunuz.

eskiyeni: Türkiye'ye odaklanacak olursak?

İbrahim Kalın: Türkiye'deki değerler konusunda yaşadığımız temel sorun, en temel soruları doğru soramamaktan kaynaklanıyor. Bugün genel olarak Türkiye toplumunda "en fazla önemseydiğimiz değerler nelerdir?" sorusuna bulabileceğiniz cevaplar iç açıcı değildir. Bu değerlerin büründüğü suretler, normlar, davranış biçimleri ve mekanizmalar nelerdir diye etrafınıza bir bakın. Toplumun, devletin, özel sektörün, üniversitenin, bürokrasinin bu değerlerin yaşaması için ayırdığı kaynaklara, harcadığı enerjiye bakın. Buralarda çok ciddi sorunlar yaşıyoruz. Bilge mimarımız Turgut Cansever'in böyle bir projesi var: "Önemli olan nedir?" sorusunu Türkiye'de yeniden sormamız gerekiyor.

Buradaki temel sorun şu: Bir toplumun ancak sağlam değerler üzerinde yükseldiği takdirde anlamlı bir sosyal yapı oluşturabileceği fikri, ahlakçılık söyleminin ötesine gitmiyor. Çünkü bu kabulün sistemik ve yapısal bir karşılığı

yok. Öyle bir sistemde yaşıyoruz ki siz istediğiniz kadar ahlaklı olmaktan, erdemliliğin, dürüstlüğü, doğruluğun, kardeşliğin, cömertliğin öneminden bahsedin yaşadığınız sistem bu değerlerin içini sürekli boşaltıyor. Siz artık o değerleri sistemin size sunduğu imkanlar sayesinde daha özgürce yaşama imkanını elde etmek bir tarafa, sisteme rağmen yaşamak ve yaşatmak durumunda kalıyorsunuz. Böyle bir sistemde değerlere inanmayan ya da onları önemsemeyen kişiler istisna iken siz bu değerleri önemseyen ve savunduğunuz için istisna haline geliyor ve sistem tarafından marjinalleştiriliyorsunuz.

eskiyeni: Aydınlanma bu bağlamda ne getirdi ne götürdü size göre?

İbrahim Kalın: Aydınlanma'nın özgür ve rasyonel birey (ve dolayısıyla toplum) vaadi, böyle bir sürecin sonunda anlamsız hale geldi. Kant, aydınlanmayı bir cümlede özetleyecek olsam "bilmeye cesaret et!" cümlesiyle özetlerim, demisti. Özgürlük ve rasyonelliğin ön şartı, bu cesarete sahip olmaktır. Kant'ın bu mottosunu duyan Müslüman düşünürler büyük bir heyecan duymadılar. Çünkü Kant'ın işaret ettiği şeyin ne manaya geldiğini biliyorlardı. Seküler-hümanist bir insan ve evren tasavvurunun özgürlük ve rasyonelliğe değil, ancak bireyciliğe, indirgemeciliğe, kısacası kendi kendini nakzeden ve yıkan bir akla götüreceğini biliyorlardı.

Şimdi bir an için bu ilkeyi esas aldığımızı varsayalım. Buna göre bireyler hayatlarını yönlendirirken başkalarına zarar vermeden rasyonel kararlarla anlamlı bir hayat kurmaya çalışacak. Rasyonel bireylerin birleşiminden rasyonel bir toplum ortaya çıkacak. Onların birleşiminden de rasyonel bir küresel düzen ortaya çıkacak. Şimdi bunun ilk sekteye uğradığı yer Avrupa oldu; çünkü Avrupa'da sanayi devrimiyle başlayan süreçte birey diye bir şey kalmadı. Emeği metaya indirgemiş bir insan tipi ortaya çıktı. Yani ancak sanayiye sunabil-

diği emek oranında anlamlı hale gelen insan üretildi.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve özellikle 1870'ler ve 80'lerde İngiltere'deki durumu en iyi okuyan kişi Marx olmuştu. Marx emek sömürüsüne dayalı bir düzen kurulduğunu görmüştü. Bugün de kapitalist büyümenin olmazsa olmaz şartı ucuz emektir. Buna göre ekonomik bir değer üretimi için başka insani değerlerin bastırılması gerekiyor. Şimdi daha 19.yüzyıl-

daha 19.yüzyıldayken birey dediğimiz şey ortadan kalkıyor. Onun yerine emeği meta haline gelmiş kitleler var.

dayken birey dediğimiz şey ortadan kalkıyor. Onun yerine emeği meta haline gelmiş kitleler var. Tüketim ekonomilerinin yaygınlaşmasıyla üreten insana tüketen insan tipi eklenecektir.

Bugünkü küresel siyasi-ekonomik sistem bireyi sürekli yabancılaştıran bir niteliğe sahip. Çünkü sistem artık bizlerin yani bütün insanların kontrol edebildiği bir şey olmaktan çıkmış durumda. Washington'da dünya bankasının aldığı bir karardan uzak doğu Asya'daki borsa krizine kadar bu öyle bir sistem ki şu anda sizin kontrolünüzün dışında bir şey. Zaten yabancılaşma da burada başlıyor. Yine Marx'ı hatırlamak lazım. Marx yabancılaşmayı şöyle tanımlamıştı: İnsanın kendi eliyle ürettiği şeyi kontrol edemez hale gelmesi hali. Şu anda biz bu yabancılaşmayı yaşıyoruz. Kendi elimiz ile ürettiğimiz aletleri, makineleri, düzenleri, kuralları artık kontrol edemez hale geldik ve yabancılaşıyoruz.

eskiyeni: Tekrar bize gelecek olursak?

İbrahim Kalın: Türkiye'ye geldiğimizde burada değer dediğimiz şeyin anlamı ve değeri üzerinde yeniden bir tefekkür ameliyesine şiddet-

le ihtiyaç var. Bizim geleneğimizin dayandığı en temel kavramların yani hoşgörü, adalet, barış, dürüstlük, kardeşlik, misafirperverlik, diğer-gamlık bunların hepsinin altı oyuluyor. Bireysel erdemliliğin ötesinde yapısal engeller bu değerleri giderek işlevsiz ve anlamsız hale getiriyor. Değerlerin hayatta bir karşılığı olmadığını gören insanlar değerlere olan inançlarını yitirmeye başlıyorlar. Sistemin değer yozlaşmasına sebep olduğu yer burası. Çünkü insanlara TV filmleri, reklamlar, siyaset tartışmaları, gazete manşetleri, yolsuzluklar, borsa spekülasyonları yoluyla hırsı, bencilliği, hırsızlığı, adam kayırmacılığı aşıladıktan sonra "ahlaklı olmalıyız" demek bir şey ifade etmiyor.

Peki bugün bu kadar hızla değişen dünyada Türkiye nasıl bir değerler manzumesini kendine esas kabul edecek? "Önemli olan nedir?" sorusunu cevaplarken hangi kaynaklardan besleneceğiz? Burada iki tavrın ifrat ve tefrit olarak ortaya çıktığını düşünüyorum. Birincisi

Asr-ı Saadet olabilir, İstanbul olabilir, Endülüs olabilir. Tarihsel soyutlamalar yahut idealizasyonlar geniş bir vizyon için önemlidir ama bunun yaşadığımız gerçeklikle de irtibatlandırılması gerekir.

tarihsel nostalji içinde yaşamak ve geçmişe gidip tarihin bir döneminde, bir coğrafyasında yahut bir şehrinde kendimize bir güven alanı yaratmak. Bu Asr-ı Saadet olabilir, yeni fethe edilmiş İstanbul olabilir, Endülüs olabilir. Tarihsel soyutlamalar yahut idealizasyonlar geniş bir vizyon için önemlidir ama bunun yaşadığımız gerçeklikle de irtibatlandırılması gerekir. Aksi halde hep tarihte yaşamak gibi bir çıkmazın içine düşeriz.

Bunun karşısındaki aşırı uç ise sanki tarih hiç yaşanmamış gibi hareket edip büyük bir mirasa sırtımızı dönmektir. Oysa böyle bir şey ne

epistemik ne de kültürel açıdan mümkündür. Çünkü Gadamer'in de işaret ettiği gibi tarih, biz istesek de istemesek de bizimle beraber yaşayan bir şeydir. Kullandığımız dilde, kelimelerde, atıflarda hayatiyetini sürdürür. Kullandığımız her bir kelimenin, meselin, örnek hadisenin en az 200-300 yıllık bir tarihi var. Bu yüzden tarihe doğru araçlarla bakabilmemiz lazım. Bu manada değerlerin tarihi diye bir şey varsa bu, değerlerin asli manasının değişmesinden çok -çünkü bu olduğunda onlar artık bağlayıcı değerler olma vasfını yitirirler- toplumların bu değerlerle olan ilişkisinin tarihi şeklinde olmalıdır.

eskiyeni: İnsani değerlerin mahiyetleri hakkında ne söylersiniz?

İbrahim Kalın: Klasik felsefenin diliyle söyleyecek olursak değerler söz konusu olduğunda bir şeyin maddesiyle sureti arasındaki ilişkiyi iyi kavramak gerekir. Bir cevherin maddesi değişebilir başka bir şey olabilir ama sureti bakî kalır. Buradaki suret biçim değildir. Suret cevheri cevher yapan şeydir yani bir manada onun tanımıdır. Şu masanın maddesi değişebilir; malzemesi tahta değil metal olabilir. Metal olmaz cam olur. Biçimi de değişebilir. Örneğin dikdörtgen olmaz, yuvarlak olur. Alçak veya yüksek olabilir. Fakat bütün bu maddi ve biçimsel değişime rağmen suret aynı kaldığı için masa, masa olarak kalır. Yani özünü, cevherini muhafaza eder. Neden? Çünkü bunların hepsi harici niteliklerdir; yani masanın arazlarıdır. Cevheri cevher yapan şey, onun suretidir. Değerler aslında böyle bir cevherdir. Değerlerin aşınması, madde ve biçimin değişmesi değil, cevherin ortadan kalkmasıdır.

Değerlerin maddesi ve biçimi farklı dönem ve toplumlarda farklı biçimlerde tezahür edebilir. Fakat cevher baki kaldığı müddetçe biz o değerleri yaşatabiliriz. Dahası değerler ancak bir bütün olarak hayatiyet kazandıkları zaman sürdürülebilir referans noktaları olabilirler.

Bugün yaşadığımız zihinsel ve ahlaki bölünmüşlük, bu bütünlüğü yitirmemizden kaynaklanıyor. Özünde sömürgeye ve köleleştirmeye dayalı bir siyasi-sosyal sistem kurduktan sonra insanlara gelin ahlaklı olun, birbirinizi sevin demek ancak yeni çatışma alanlarına davetiye çıkarmaktır.

eskiyeni: Peki değerleri bugün toplumumuzda nasıl yaşatabiliriz?

İbrahim Kalın: Adını koymaktan kaçınıyoruz ama Türkiye’de yaşananlar böyle bir bölünmüşlük ve şizofreni halinin bir tezahürü. Büyük devlet olmak istiyoruz ama bunun için kendi insanımızı takibe almaktan vazgeçmiyoruz. Zengin olmak istiyoruz ama bunun için birilerinin fakirleşmesinden rahatsızlık duymuyoruz. Türkiye’de boşanma oranı giderek artıyor. Gençler evlenmek istemiyorlar. Evlenme yaşı giderek yukarı çıkıyor. Kapkaç hadiseleri artık bir rutin haline geldi. Yapılan pek çok araştırma Türkiye insanının çeşitli sebeplerle mutsuz olduğunu gösteriyor. İnsanımızın çoğu bulunduğu halden memnun değil. Mutsuzluk ve gerginlik giderek artıyor. Bu travmadan kurtulmak için tele-vole kültürünü çıkar yol olarak görüyoruz. Türkiye, TV’nin en fazla izlendiği ülkelerden biri. İnsanımız 400-500 kelimeyle konuşur hale geldi. Kimse okumuyor ama hepimiz her konuda dünya birincisi olmak istiyoruz.

Bu kadar çelişkiyi bir sistemin uzun süre taşıyabilmesi mümkün değil. Bu hem yerel, hem ulusal hem de küresel anlamda böyle. Buna onlarca örnek vermek mümkün. İki Körfez savaşı ve Irak’ın işgali sonrasında yaşanan küresel ahlaksızlık ortada. Bir tarafta istikrar, demokrasi, sivilleşme söylemi, öte tarafta on binlerce insanın bir düğmeye basılarak katledilmesi. Yıkım o kadar büyük ve ölçsüz ki çoğu ölünün cesedi bulunamıyor. Onbinlerce çocuk annesiz, babasız kalıyor. Yüzbinlerce çocuk beslenemediği, yani en doğal hakkı olan süte ulaşamadığı için ölüyor. Bunun son

Yıkım o kadar büyük ve ölçsüz ki çoğu ölünün cesedi bulunamıyor. Onbinlerce çocuk annesiz, babasız kalıyor. Yüzbinlerce çocuk beslenemediği, yani en doğal hakkı olan süte ulaşamadığı için ölüyor.

örneğini İsrail’in başlattığı saldırıda görüyoruz. “Kendini müdafaa” adına İsrail bağımsız bir ülkeyi haftalarca havadan bombalıyor, yüzlerce insanı öldürüyor, yüz binlercesini evinden yurdunda ediyor ve sonra dünya liderleri çıkıp “Ortadoğuda istikrar için bu kadar hasara göz yummak zorundayız” diyor. İnsani değerlerin bu kadar kolay feda edildiği, anlamsız hale geldiği bir sistemi onaylamak mümkün mü?

Fakat hemen ekleyelim: İki yanlış bir doğru etmez. Bütün bunlara rağmen hem birey hem de toplum anlamında birilerinin bu ilkeleri yaşatacak direnci ve asaleti göstermesi gerekiyor. O ahlakî üstünlüğü muhafaza etmek zorundayız. Birileri Frankeştaynlar üretip üzerimize salıyor diye biz de Frankeştayn üreticisi olamayız. Bu, her tür ahlaki zeminin ortadan kalkması demektir. Tarihin sonu işte o zaman gelecektir.

Bu ahlaki zemini nasıl muhafaza edeceğiz? Türkiye’nin ve dünyanın temel sorusu budur. Sistemik ahlaksızlığa, yabancılaşmaya, nihilizme karşı mücadele etmek için Türk intelijensiyasının büyük bir hamle yapması ve “değerli olan nedir?” sorusunu yeniden sorması gerekiyor. Bu soruya verilmiş cevapları hesaba katarak ve geleneğimizi arkamıza alarak kendi cevaplarımızı üretmek zorundayız. İnsan başkalarını kandırabilir ama kendini kandıramaz. Bu soruya en doğru cevap siyaset ya da felsefeden değil, vicdanımızdan gelecektir.

eskiyeni: Çok teşekkürler İbrahim Bey. ■